
Çokkültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler

Sakine Eruz

İstanbul: Multilingual Yayınevi, 2010, 271 sayfa.

Günümüzde çok uluslu ve çok kültürlü toplumların sayısı o kadar fazladır ki kültürel bakımdan homojen toplum yok denecek kadar azdır. Tarihte de Osmanlı Devleti ve Roma Devleti gibi çok uluslu devletler olmuştur. Geçmişte kültürel karşılaşmalar daha çok ülkeler arasında ticaret, savaşlar veya bazı dönemlerde bilimsel çeviriler yolu ile gerçekleşirken, bugün kültürel karşılaşmalarda ve çok kültürlü toplumların oluşumunda göçler ön plana çıkmakla birlikte, çeviri faaliyetlerinin kültürlerin birbirlerini tanımalarındaki rolü de önemini korumaktadır.

Bu hususlar dikkate alındığında, Sakine Eruz'un eseri, çevirinin tarihsel sürecini izleyerek Osmanlı Devleti ekseninde çevirinin çok kültürlülüğe katkısını, gerek çevirmenlerin etnik ve kültürel niteliklerinin farklılaşmasına gerekse pratik yararlar için yapılan çeviriler ve bilimsel çeviriler yolu ile gerçekleştirdiklerini kültürel iletişim ve aktarımlarla ortaya koymaktadır. Yazar eserine, çevirinin ancak çok kültürlü bir toplumda söz konusu olduğunu ifade ederek başlamış, çevirinin pragmatik ve gündelik hayattaki fonksiyonu üzerinde de durmuştur. Bunun yanı sıra bilhassa bilimsel eserin çevirileri, nispeten homojen toplumlara başka kültürden, medeniyetten birçok yeni ve farklı unsuru aktardığı kanaati eser boyunca işlenmektedir.

Eser beş ana bölüm, "Sonuç", çalışmanın yöntemi ve literatürle ilgili açıklamaların yer aldığı ayrı bir bölüm ve dokuz ekten oluşmaktadır. Eserin sonuna ad ve kavram dizininin yanı sıra, eser içinde geçen bilhassa Osmanlıca kelimelerin açıklamalarının yer aldığı bir "Sözlük" de eklenmiştir.

Kitabın ilk bölümünde tarihsel süreçte, İstanbul'un çok kültürlü ortamından hareketle, Osmanlı Devleti'ndeki kültürel zenginlik ele alınmakta, çarpıcı bir örnek olması bakımından da 1877'de kurulan Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'ndaki mebusların farklı milletlerden olmaları dikkatlere sunulmaktadır. 115 üyelik mecliste kırk altı kişinin gayri müslim oluşu çok kültürlü toplumun mecliste temsil edilebildiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Çeviribilim muhitinde çok dilliliğin simgesi kabul edilen Bâbil Kulesi ile ilgili İncil kaynaklı efsaneye göre Tanrı Bâbil Kulesi'ni çok yüksek inşa eden Bâbilliler'e kızmış ve onları dünyanın dört bir yanına dağıtarak farklı dilleri

konusmakla cezalandırmıştır. Yazar çalışmasında ünlü çeviribilimci Hans Vermeer'in İncil'deki bu efsanenin çeviri hatası ile bu şekilde anlaşıldığını ifade ettiğini aktarmaktadır. Vermeer'e göre Tanrı bu inşalarınca dolayı kullarına kızmamış, bilakis onların çalışkanlıklarını beğenmiş ve başka diyarlara buna benzer kuleler inşa etsinler diye dağıtmıştır (s. 32). İşte eserin "İkinci Bölüm"ünde Bâbil Kulesi efsanesinden yola çıkarak milâttan önceki dönemde çeviri tarihi işlenmiştir. Çevirinin geçmişinin milâttan önce 4000'li yıllara dayandığı, Mezopotamya'da çok dilliliğin hâkim olduğunun çivi yazısı ile yazılmış iki dilli kil levhalardan anlaşıldığı aktarılmaktadır. Milâttan sonra IV. yüzyılda ise İncil eski Yunanca'dan Gotlar'ın diline, yine İbrânîce ve Yunanca'dan Latince'ye çevrilmiştir.

Doğu dünyasında ise VIII ve IX. yüzyıllarda Abbâsiler döneminde Beytül-hikme'de Yunanca, Farsça, Hintçe ve İbrânîce'den farklı disiplinlere ait eserlerin Arapça'ya çevrilmesi, yoğun ve çeşitli olmak bakımından en dikkate değer dönemdir. İstanbul'un fethinden sonraki dönemde ise bir kısım bilim adamlarının İtalya'ya geçmesi ve Toledo'da başlatılan bir çeviri hareketiyle çeşitli bilim dallarından Arapça'ya çevrilen eserler, Avrupa dillerine çevrilmiş ve İspanya, Müsevî, müslüman ve hıristiyan bilim adamlarının çeviri yaptıkları bir yer olmuştur. Bu suretle Batı dünyası bilimsel ilerleme sürecine girmiş olur. Dahası Batı'da Rönesans'ın doğması için gerekli olan arka planı hazırlamıştır. Sakine Eruz bu süreci aktarmakla aslında Batı'nın ve dolayısıyla dünya tarihinin bilim ve sanat bakımından dönüm noktalarından sayılan Rönesans'ın doğmasında çevirinin ne denli önemli bir tetikleyici olduğunu hatırlatmaktadır.

Bu tarihî arka plan açıklandıktan sonra çalışmanın üçüncü ve aslında eserin de ana konusunu oluşturan Osmanlı coğrafyasında çeviri etkinlikleri ile çok kültürlülük ilişkisi incelenmektedir. Yazar, Osmanlı Devleti'nde otuzdan fazla dilin ve çok sayıda lehçenin kullanıldığını hatırlatarak konuyu işlemeye başlamıştır. Bu dillerden bazıları Osmanlı Türkçesi ile birlikte, İtalyanca, Fransızca, Arapça, Farsça, Rumca ve Ermenice'dir. Yine Dîvân-ı Hümâyün tercümanlarının Müsevî, Ermeni ve Rum-Ortodoks olmak üzere çok kültürlü bir çeşitlilik arz ettiğini ifade etmektedir. İstanbul dışında Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinin yönetimlerinde de divan tercümanları görev yapmakta ve kadılar da yerli halkı anlamaları için tercüman bulunduruyordu. Liman kentlerinde, sınırlarda ve gümrük işlerinde tercümanlar görevlendirilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde tercümanların imtiyazlı sınıflardan kabul edildiği anlaşılmaktadır. Rum, Ermeni veya Müsevî kökenli tercümanların yanı sıra, devşirmelerden ya da âzatlı kölelerden de tercümanlık görevi yapanlara

rastlanmaktadır. Mesela İbrahim Müteferrika İslâm'ı seçmiş (mühtedi) bir mütercimdi.

XVI. yüzyıldan itibaren, o güne kadar Osmanlı tebaasından olan mütercimlerle çalışan İstanbul'daki yabancı elçiliklere, kendilerine daha sadık olacaklarına inandıkları tercümanları yetiştirmek üzere "dil oğlanları okulu" açmaya başlamışlardır. Daha sonra bu dil okullarında yetişen öğrencilerin Türk kültürünü benimsedikleri görülünce, bu kez de Avusturyalılar gibi bu okulları kendi ülkelerine taşıyanlar olmuştur.

Çevirmenlerin birçok kimliği bir arada taşıdıklarına dair örnekler verilmektedir. Yazar bu çok kimlikli çevirmenlerden bazılarını eserleri ile birlikte tanıtmaktadır.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde çeviri etkinliklerinin, devletin askerlik başta olmak üzere, bazı alanlarda yapmak istediği ıslahat hareketlerine aracılık ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde çevirmenlik mesleğinin babadan oğula geçerek bir aile mesleği olarak sürdürüldüğünü ve ilk toplu çeviri çalışmasının da XVIII. yüzyılda Lâle Devri'nde Sadrazam Damad İbrâhim Paşa'nın girişimleriyle gerçekleştirildiğini de yine bu çalışmadan öğrenmekteyiz. Bu heyet çalışmaları sayesinde Arapça, Farsça ve Eski Yunanca'dan birçok bilimsel eser Osmanlı Türkçesi'ne aktarılmıştır. 1821'de açılan Bâbiâli Tercüme Odası bir tür çevirmen okulu görevini üstlenmekle birlikte, resmî evrakların çevrilmesi görevini de yürütmüştür. 1831'de basılan ilk resmî gazete *Takvîm-i Vekâyi'*in farklı dillere sahip tebaaya hitap etmesi nedeniyle Arapça, Farsça, Ermenice ve Rumca yayımlanmış olması dikkatleri çekmektedir. 1845'te ise I. Abdülmecid döneminde yabancı dille eğitim veren okullar açılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılın Batı edebiyatından ilk şiir ve romanların çevrilmeye başlandığı dönem olduğu gözlenmektedir.

1851'de kurulan Encümen-i Dâniş hem bilimsel eserlerin yazılmasını hem de birçok bilimsel eserin Türkçe'ye çevrilmesini sağlamıştır. 1865'te ise bu görevi yerine getirmek üzere Tercüme Cemiyeti kurulmuştur.

Eruz, eserinde Osmanlı dönemindeki çeviri üslûbuna da değinmektedir. Buna göre Osmanlı'da genellikle adaptasyon yöntemi izlenmekte ve hedef kültür önemsenmektedir. Yani çevrilecek metne sadık kalma konusunda biraz daha esnek davranılmaktadır. Ancak Şemseddin Sâmî gibi sadık tercüme-yi savunanlar da olmuştur.

Yazar tarih boyunca çevirinin işlevini açıkladığı bölümde ise çok kültür-lü toplumlarda çevirinin esas amacının farklı kültür mensupları arasında iletişimi sağlamak olduğunu ifade ettikten sonra, çeviri yapılan bütün uygarlıklarda, Beytülhikme'de, Toledo okulunda ve Osmanlı'da çevirinin genel

işlevleri arasında bilgilenmek, diğer kültürleri tanıyarak yeni eserler üretmek ve ilerleme arayışı bulunduğunu ifade etmektedir.

Oldukça kapsamlı olan eserin “Ekler” bölümünde Osmanlı Devleti’nde konuşulan diller listelenmiş, çevrilen metinlerden örnekler, dil oğlanlarının Fransızca’ya çevirdiği eserlerin listesi, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında çevrilen eserlerin listesi ve eser içinde anlatılan konulara bilhassa çok dilli resmî belgeler örnek olarak sunulmaktadır. Yine eserin geniş kaynakçasının yanı sıra, çalışmanın geliştirilmesi için konu ile ilgili görüşme yapılan bilim adamları ve uzmanların da geniş bir listesine yer verilmektedir.

Ele aldığı hususlar göz önünde bulundurulduğunda kitap bir bakıma “... çeviri kültürü tarihi” (s. 9) olarak da değerlendirilmelidir. Sonuç itibarıyla, yeni çalışmalara yol gösterici nitelikte olması, ele alınan tarihi süreçlerin arşiv çalışmasına dayanması ve çeşitli belgelerle okuyucuya örneklerin sunuluyor olması eserin önemini daha da artırmaktadır.

Nebile Özmen

The Law Before the Law

Steven Wilf

Lanham: Lexington Books, 2008, xvii+237 sayfa.

“Giriş”, beş bölüm ve “Sonuç”tan oluşan kitap yahudi dinî kaynaklara dayanarak Sînâ vahyi öncesi dönem hukuk anlayışını ve kültürünü ele almaktadır. Fakat yazar konuyu dinî-teolojik temelden hareketle değil, pozitivist bir yaklaşımla hukuk tarihi bağlamında ele alır. Sînâ vahyi mahsulü hukuk ile aradaki bazı farklara atıf yaparak Sînâ vahyi öncesi dönemin hukukunu Sînâ sonrasının karşısında yerleştirir. Bu aşamayı yahudi hukukunun oluşum dönemi olduğunu ifade eden yazarın da belirttiği üzere, kitabın temel amacı “Yahudi hukukunun oluşum dönemiyle ilgili çok sayıda görüşü bir araya getirmek, hikâyeyi özellikle hukuk bakış açısıyla ele alıp yaratılıştan Sînâ’ya kadar anlatarak ilgili rivayetleri tutarlı bir biçime sokmaktır” (s. x). Kitapta Sînâ vahyi çok keskin biçimde merkeze alındığı için bundan hemen önce Marah’ta yine Mûsâ’ya verilen hükümler de “hukuk öncesi” döneminden sayılmıştır.

“Birinci Bölüm”de hukukî açıdan Sînâ öncesi dönemin ehemmiyeti üzerinde durulur. Yahudi geleneğine göre yeryüzü bu dönemde de ilâhî hukuktan yoksun değildi. Yazar Ecdat’ın Sînâ tecrübesi yaşamadığı için